

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, Security Studies

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Ulrich Wollner
Article / Článok: Problémy s berlinovou dualitnou typológiou slobody
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov –
UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and
International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.13-27>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

WOLLNER, U. 2020. Problémy s berlinovou dualitnou typológiou slobody. In *Politické Vedy*. [online]. Vol. 23, No. 3, 2020. ISSN 1335 – 2741, pp. 13-27. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.13-27>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

PROBLÉMY S BERLINOVOU DUALITNOU TYPOLÓGIOU SLOBODY¹

PROBLEMS WITH THE BERLIN DUAL TYPOLOGY OF FREEDOM

Ulrich Wollner*

ABSTRACT

An extremely extensive and often confusing discussion arose among the commentators on Berlin's dual typology of freedom. The aim of the article is to acquaint the reader with the mentioned issues and to draw attention to some ambiguities and problems. First, I will focus on the characteristics of negative and positive freedom. Subsequently, I will examine whether the distinction between the bipolar understanding of freedom can be interpreted as ideological. Finally, I will address the question of whether it is possible to reduce the distinction between the two understandings of freedom. First we stated that Isaiah Berlin was responsible for many ambiguities with the duality typology who caused it with his non-methodological approach to the text. We pointed out that Berlin considered positive freedom to be much more problematic and more dangerous concept for political practice. We subsequently stated that the bipolar understanding of freedom does not have to be interpreted as ideological alone. Finally, we presented the view that in order to maintain the current degree of freedom in public life, we need both types of thinking about freedom because they can complement each other.

Key words: Isaiah Berlin, Freedom, Positive, Negative, Duality, Typology

* Doc. Mgr. Ulrich Wollner, PhD. pôsobí ako docent na Katedre filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: ulrich.wollner@umb.sk.

<https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.13-27>

¹ Článok vychádza v rámci projektu VEGA č. 1/0496/18 – Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii.

Úvod

Filozofické úsilie exaktnejšie pochopiť podstatu politickej slobody bolo vo významnej miere formované **Berlinovou** kardinálnou esejou *Dva pojmy slobody (Two Concepts of Liberty)*², ktorá bola pôvodne prezentovaná v roku 1958 ako jeho inauguračná prednáška na univerzite v Oxforde.³ Esej sa vďaka svojmu provokatívnemu obsahu stala jednou z najdiskutovanejších v rámci politickej filozofie v druhej polovici dvadsiateho storočia. Jej kontroverzný obsah, na ktorý reagovalo a dodnes reaguje mnoho politických filozofov, bol dôsledkom **Berlinovho** presvedčenia o diferencii medzi dvoma odlišnými chápaniami politickej slobody. Prvé z nich – „negatívne“ poňatie slobody nachádzal najmä u **Hobbesa**,⁴ **Locka**, **Benthama** a **Milla**,⁵ ktorí slobodu vysvetľovali ako nezasahovanie/absenciu obmedzenia (*sloboda od*). Druhé – „pozitívne“ poňatie slobody, ktoré identifikoval predovšetkým v spisoch **Rousseaua**, **Kanta**,⁶ **Hegla** a **Marxa**, interpretuje slobodu ako záležitosť autonómie a sebaurčenia (*sloboda k*). Podľa jeho presvedčenia tým vznikli dve antagonistické tradície premýšľania o slobode, ktoré sa v priebehu dejín myslenia vyvíjali rôzne. (Berlin, 1997)

² V slovenskom preklade Z. Kalnickej je k dispozícii v publikácii (Gál, Novosad, 1993, s. 19-73)

³ Esej bola v tom istom roku publikovaná samostatne a v roku 1969 vyšla opätovne v zbierke *Štyri eseje o slobode (Four Essays on Liberty)*. Josef Moural, v článku publikovanom v tomto monotematickom čísle časopisu *Politické vedy*, upozornil na niektoré diferencie medzi Berlinovými textami publikovanými v roku 1958 a v roku 1969.

⁴ Hobbes ju charakterizoval nasledovne: „SLOBODA (*liberty*) alebo VOL'NOST' (*freedom*) vlastne znamená neprítomnosť odporu, pričom odporom mienim vonkajšie prekážky pohybu ... A podľa tohto prilehavého a všeobecne prijímaného významu slova je SLOBODNÝM ČLOVEKOM ten, komu nie je bránené robiť, čo chce s vecami, na ktoré svojou silou alebo dôvtipom stačí.“ (Hobbes, 2009, s. 146)

⁵ K Millovmu chápaniu však formuloval niekoľko kritických námietok (Berlin, 1997)

⁶ Kantova etická teória je v podstate morálka pozitívnej slobody. Snažil sa v nej o poňatie človeka ako autonómnej bytosti, ktorá plne zodpovedá za svoje voľby. V podstate Kantovej politickej etiky je obsiahnutá aj požiadavka proti nátlaku a manipulácii človeka. (Kant, 1993) Berlinov postoj ku Kantovmu chápaniu slobody možno charakterizovať ako ambivalentný. Na jednej strane ho totiž považoval za jedného z najvplyvnejších exponentov ním kritizovanej pozitívnej slobody, no na strane druhej v mnohých ideách Kanta nasleduje (napr.: v opozícii voči paternalizmu, v obrane individuálnej dôstojnosti, v odmietnutí utilitárnych ospravedlnení slobody ako prostriedku k šťastiu).

Dôležité je poznamenať, že rozdiely medzi rôznymi chápaniami slobody boli známe aj pred napísaním eseje *Dva pojmy slobody*.⁷ V čom teda spočíva **Berlinov** prínos? Prečo dualita medzi pozitívnym a negatívnym nazeraním na slobodu výrazne ovplyvnila súdobé i súčasné politicko-filozofické uvažovanie? Originálny príspevok **Isaiaha Berlina** spočíval predovšetkým v tom, že zmapoval diferenciu medzi týmito chápaniami v priebehu devätnásteho a začiatku dvadsiateho storočia a vytvoril hypotézu, ako sa nakoniec dospelo k tomu, že pozitívne poňatie slobody prispelo k zdôvodneniu neliberálnych foriem totalitarizmu a negatívne chápanie slobody sa pripísalo inštitúciám liberálnej demokracie.⁸ V tejto súvislosti netreba zabudnúť na skutočnosť, že **Berlinove** úvahy o politickej slobode neboli formulované ako neutrálne analýzy, naopak, mali za cieľ sprostredkovať dôležité politické posolstvo. Inak povedané, jeho chápanie slobody bolo formované aj jeho reakciou na súdobé politické dianie a tendencie. Toto posolstvo vychádzalo z jeho osobných negatívnych empirických skúseností s realizovaním slobody v Sovietskom zväze.⁹ Svoje dojmy zhrnul nasledovne: „*Bol to najstrašnejší režim, v akom som kedy bol. O tom niet pochýb. Mal som neustály pocit hrôzy ... Nikto nevedel, kto bol priateľ a kto bol nepriateľom. Žili v bláznivom raji.*“ (Berlin, Lukes, 1998, s. 84) **Berlinove** politické myslenie bolo teda formované obavami z hlavných nebezpečenstiev slobody sovietskeho typu.¹⁰ Ako píše **Alan Ryan**, esej *Dva pojmy slobody* predstavuje „*výbuch proti všetkému, čo Berlín odsúdil a gesto v prospech všetkých vecí, ktoré chcel obhajovať.*“ (Ryan, 1999, s. 359) **Isaiah Berlin** sa

⁷ Zdrojom jeho inšpirácie je delenie slobody Benjamina Constanta (1988, s. 309 - 328) na slobodu „*starých*“ a „*moderných*.“ Phillip Pettit (1997, s. 44) a Quentin Skinner (1998, s. 82) vysledovali inšpiráciu použitia Berlinových pojmov aj k Johnovi Lindovi, jednému z korešpondentov Jeremého Benthamu.

⁸ Theodore L. Putterman (2006, s. 417) poukázal na to, že Berlin viac než ktorýkoľvek iný mysliteľ preskúmal politické dôsledky tohto rozdielu.

⁹ Berlin sa v rozhovore so Stevenom Lukesom vyjadril: „...šokovali ma všetky marxistické podvádzania, ktoré pokračovali, všetky veci, ktoré sa hovorili o „pravej slobode“, stalinistické a komunistické hučanie o „skutočnej slobode.““ (Berlin, Lukes, 1998, s. 92)

¹⁰ Jedným z Berlinových cieľov bolo upozorniť na nebezpečenstvo politicko-filozofických doktrín a veľkých politických projektov, ktoré v konečnom dôsledku viedli ku katastrofám globálnych rozmerov. Varoval pred „*fanatickými*“ ideológiami a pred zanedbávaním vplyvu ideológie zo strany osôb, ktoré sú presvedčené o sile rozumu a vedeckom pokroku. (Berlin, 1997, s. 47 - 48). Týmto spôsobom vyjadroval kritiku marxistickej politickej filozofie, ako sám priznal: „*Bol som vždy antikomunistom.*“ (Berlin, Lukes, 1998, s. 76)

svojou politickou filozofiou usiloval spoluobčanov varovať pred rizikom zneužitia pozitívneho typu uvažovania o slobode a zároveň podnietiť uvažovanie o negatívnom chápaní slobody, čoho následkom by mohla byť podpora pre tradičnú liberálnu teóriu i prax.¹¹ Tá by mala spočívať predovšetkým v ochrane občianskych slobôd, obmedzení zasahovania zo strany vládnej moci a nedotknuteľnosti určitých oblastí súkromného života. **Berlin** si zároveň uvedomoval, že tam, kde sa vytvára hranica medzi privátnym životom a verejnou autoritou bude nutné argumentovať a viesť spory (Berlin, 1997, s. 52)

V čom však spočívala na začiatku zmienená provokatívnosť či kontroverzia **Berlinovej** eseje? To, čo je na jeho bivalentnej typológii slobody v najväčšej miere kritizované, je nielen nejasné charakterizovanie pozitívnej,¹² ale i negatívnej slobody. S tým súvisí problém jednostrannej (ako bolo uvedené – ideologicky motivovanej) kritiky pozitívneho chápania slobody (veľakrát mu bolo vyčítané ignorovanie jej kladných aspektov). Okrem uvedeného je často pranierovaný za vágne formulovaný rozdiel medzi oboma druhmi slobody. Inak vyjadrené, so vzťahom medzi „negatívnou“ a „pozitívnu“ slobodou niekedy zaobchádzal ako s odpoveďami na rôzne otázky, niekedy ako s črtami rôznych intelektuálnych tradícií alebo hnutí. Obsah dichotómie negatívneho a pozitívneho chápania slobody sa totiž v jeho uvažovaní menil. Vzťah medzi nimi niekedy charakterizoval ako rozdiel medzi „slobodou od“ a „slobodou k“. Inokedy bola negatívna sloboda ponímaná ako nezasahovanie a sloboda pozitívna bola prezentovaná ako sebarealizácia. Ďalšie kontroverzie vyplývali z toho, že **Berlinove** poňatie slobody bolo ovplyvnené nasledujúcimi diferenciami: medzi „formálnou“ a „skutočnou“ slobodou; medzi **Constantovou** „starou“ a „modernou“ slobodou¹³; medzi morálnou a politickou slobodou. Nedostatok jeho prístupu spočíval v tom, že sa nedržal žiadneho z týchto rozdielov, ale

¹¹ James Tully (2013, s. 23) tvrdí, že Berlin týmto spôsobom pomohol zdiskreditovať a marginalizovať progresívny a pluralitný liberalizmus svojich parterov a konštruoval nový liberalizmus „negatívnej slobody“, ktorý povstal počas studenej vojny v Európe a Severnej Amerike.

¹² Podľa MacPhersona Berlin vo svojom chápaní pozitívnej slobody zlúčil tri odlišné chápania: 1) slobodu ako sebaovládanie; 2) slobodu ako poslušnosť k zákonom; 3) slobodu ako participáciu, respektíve podiel na autorite. (MacPherson, 1973) Adam Swift (2005, s. 60-72) zas dokazuje, že Berlin pod pozitívnu slobodu chápal tri odlišné poňatia slobody: 1) účinnú slobodu; 2) slobodu ako autonómiu; 3) slobodu ako politickú účasť.

¹³ Berlin (1997, s. 90-91; 2002b, 283) spájal svoje názory s Constantovými. Bližšie k podobnostiam, ale najmä k diferenciam medzi Constantovou a Berlinovou typológiou pozri (Květina, 2013).

pracoval s nimi ako s ľubovoľne kombinujúcimi prvkami. Čo bolo príčinou takéhoto nemetodického postupu?¹⁴ Táto rôznorodosť, dokonca zmätok, vyplynula z **Berlinových** snáh spojiť niekoľko (často prekrývajúcich sa a už zmätených) debát a tradícií premýšľania o slobode v rámci jeho jedného dichotomického modelu.

V dôsledku uvedených skutočností medzi komentátormi **Berlinovej** dualitnej typológie vznikla mimoriadne rozsiahla a častokrát zmätočná diskusia. Mojm cieľom je oboznámiť čitateľa s uvedenou problematikou a upozorniť na niektoré nejasnosti a problémy. Najskôr sa zameriame na charakteristiku negatívnej a pozitívnej slobody. Následne budeme skúmať, či dištinkciu medzi bipolárnym chápaním slobody možno interpretovať ako ideologickú. Nakoniec sa budeme venovať otázke, či je možné zmierniť dištinkciu medzi obomi chápaniami slobody.

1 Charakteristiky negatívnej a pozitívnej slobody

Ako bolo naznačené, kardinálny rozdiel medzi **Berlinom** formulovaným dualitným kategorizovaním slobody spočíva v tom, že negatívnu slobodu možno chápať ako neprítomnosť niečoho iného (cudzieho) – rôznych foriem obmedzenia, tlaku, prekážky či zásahov pre uskutočnenie nejakej subjektom zvolenej akcie. Byť slobodným teda znamená mať príležitosť k voľbe (ku konaniu) a to je možné vtedy, ak nie som limitovaný prekážkami (som bez intervencií zo strany iných subjektov či inštitúcií).¹⁵ Napríklad sloboda človeka pripútaného k stene vo väzenskej cele je v tomto zmysle silne obmedzená. Z uvedeného vyplýva, že negatívne chápanie slobody sa sústreďuje na vonkajšiu sféru (nezasahovanie ako externá podmienka slobody), v ktorej sa jednotlivci vzájomne ovplyvňujú. Ak vám teda iné ľudské bytosti bránia v dosiahnutí cieľa, tak je vaša politická sloboda limitovaná. Inak vyjadrené, negatívna sloboda sa

¹⁴ To mu však nebránilo hlásiť sa k empirizmu. Pomerne často sa totiž odvolával na: vedomosti odvodené zo skúseností, rešpektovanie faktov, empirické pozorovanie, bežné ľudské poznanie sveta. Empirizmus staval do opozita ku kritizovaným „racionálnym“ abstrakciám, ktoré vo svojom uvažovaní používali najmä tí autori, ktorých klasifikoval ako exponentov pozitívnej slobody.

¹⁵ Vo svojej neskorej eseji *Záverečná retrospektíva (Final Retrospect)* uviedol: „*Negatívnu slobodu som myslel neexistenciu prekážok, ktoré blokujú ľudskú činnosť ... Rozsah negatívnej slobody závisí od stupňa, v akom takéto prekážky spôsobené človekom chýbajú – od stupňa, v akom sa môžeme slobodne vydať touto alebo inou cestou, bez toho, aby mi v tom bolo zabránené umelými inštitúciami alebo disciplínami alebo činnosťami špecifických ľudských bytostí.*“ (Berlin, 2002a, s. 325)

spája s obranou chráneného osobného priestoru pred vonkajšími prekážkami.¹⁶ Akcentuje teda dôležitosť schopnosti jednotlivcov rozhodovať o svojich životoch bez zasahovania zo strany iných a to buď formou priameho vonkajšieho donucovania alebo manipuláciou.¹⁷ Štát má sklon k produkovaniu prekážok, a tým limituje individuálne slobody svojich občanov. Berlin sa obával limitovania slobody tým, že do individuálneho rozhodovania bude zasahované „zvonka“ prostredníctvom vnucovania „správnych“ názorov alebo predstáv o „najlepšom“ type života. Z tohto dôvodu sa stúpenec negatívnej slobody zaoberá otázkou, koľko slobody človek potrebuje mať, aby mohol udržať svoj status slobodnej bytosti. **Isaiah Berlin** to vyjadruje otázkou: „*Kam až ma vláda ovplyvňuje?*“ (Berlin, 1997, s. 58) Na túto otázku odpovedá, že by mal existovať určitý minimálny priestor osobnej slobody¹⁸ (chápaný ako absencia obmedzenia alebo nátlaku), ktorá nesmie byť v žiadnom prípade porušená zo strany spoločenského usporiadania. (Berlin, 1997)¹⁹

Pozitívna sloboda zas spočíva v prítomnosti niečoho – určitého druhu sebaurčenia (sebatvorby, sebarealizácie, sebarozvoja), nezávislosti alebo autonómie. Ľudia, ktorí sú psychicky zotročení alebo sú pod vplyvom nejakej závislosti, trpia nedostatkom slobody v tomto zmysle. Jednoducho vyjadrené, nie sú pánmi sami sebe, nie sú schopní vyhodnotiť svoje túžby, ktoré im dávajú impulz konať a rozhodnúť sa, či ich uspokojia. Pozitívna sloboda teda znamená aktívne prekonávanie vnútorných bariér. **Berlin** sa v súvislosti s pozitívnou slobodou pýta: „*Kto mi vládne?*“ (Berlin, 1997, s. 59) To znamená, že pozitívne slobodný človek musí mať možnosť ovládať svoj vlastný osud, konať vo vlastnom

¹⁶ Podľa Katrin Flikschuhovej (2013, s. 562) sa Berlin domnieval, že negatívne poňatie slobody ako nezasahovania ponúka najslubnejšie východisko pre presné pochopenie toho, čo sloboda skutočne znamená.

¹⁷ Sústreďuje sa teda na empirickú predstavu o vlastnom ja a jeho voľbe.

¹⁸ K charakteristike Berlinovho chápania minimálnej slobody pozri: (Steinhauser-Wesserlová, 2018d, s. 45) V slovenskom filozofickom prostredí sa iným aspektom Berlinovho poňatia negatívnej slobody venovali články Magdalény Steinhauser-Wesserlovej (2018a, 2018b, 2018c)

¹⁹ Berlin v eseji *Sloboda (Liberty)* (2002b, s. 286) túto politickú teóriu chránenej súkromnej sféry charakterizoval ako sféru: „...v ktorej nie som pod kontrolou, je nevyhnutná pre toto minimum nezávislosti, ktoré každý potrebuje, ak sa má rozvíjať, a to každý po svojich vlastných liniách...“

záujme.²⁰ Jeho život a rozhodnutia závisia na ňom samom, a nie na vonkajšej sile akéhokoľvek druhu.²¹ Problém nastáva, ak človek nie je schopný uskutočniť sebakontrolu, ak v ňom absentujú schopnosti sebaovládania. Inak vyjadrené, ak nie je schopný riadiť sa zákon, ktorý si sám uložil. Ako upozorňuje **Isaiah Berlin**, niektorí filozofi na uchopenie tohto problému zaviedli diferenciu ľudského *ja* na *vyššie* (racionálne, noumenálne) a *ja nižšie* (iracionálne, fenomenálne).²² Tým vyjadrili myšlienku, že človek, v ktorom dominuje *nižšie ja*, si neuvedomuje, čo je preňho najlepšie, teda nie je schopný poslúchať morálny zákon, ktorý je poznateľný len *vyšším ja*. Má v takom prípade niekto alebo niečo suplovať moju neschopnosť riadiť sa mojím *vyšším ja*? Môže sa moja individuálna sloboda, ktorá je limitovaná tým, že je produktom *nižšieho ja*, posilňovať inštitucionálnymi opatreniami, ak tieto opatrenia podporujem? Podľa **Berlina** existuje zjavná hrozba, že nejaký spoločenský celok (kmeň, rasa, cirkev či štát) môže uplatniť jedinečnú vôľu a potom nás usmerňovať, aby sme získali „vyššiu“ slobodu. (Berlin, 1997, s. 60) Takto nás tento spoločenský celok môže ovládať pod zámienkou presadenia tých „správnych“ názorov alebo toho „najlepšíeho“ života, teda našich skutočných záujmov, a tým nás „oslobodiť.“²³ To znamená, že sa jedná o proces negovania individuálnej slobody voľby. Uvedený proces môžeme charakterizovať ako zlovestnú transformáciu pozitívnej slobody.²⁴ **Berlin** upozorňuje: „*Akonáhle akceptujem toto hľadisko, som v postavení, keď ignorujem reálne prania ľudí alebo spoločnosti a môžem týchto ľudí týrať, utlačovať a mučiť v mene ich „skutočného“ ja...*“ (Berlin, 1997, s. 61) To je však

²⁰ Pozitívna sloboda je slobodou riadiť, teda slobodou, ktorá musí logicky definovať to, čo má podliehať samospráve, ktorá musí dať slobode nielen obsah a charakter, ale tiež urobiť z nej určitú aktivitu skôr než len akúsi príležitosť konať (Bowring, 2015, s. 157)

²¹ Podľa Berlina otázka negatívnej slobody smeruje k pýtaniu sa: „...*koľko dverí je otvorených?*“ Otázka pozitívnej slobody je zameraná na hľadanie odpovede na otázky: „...*kto ma riadi? Ovládam sám seba alebo som obeťou?*“ (Berlin, Lukes, 1998, s. 93)

²² Táto dištinkcia je typická pre Kanta, ktorý slobodu stotožnil „...*nie len s elimináciou žiadostivosti, ale s odporom voči nim a ich kontrolou.*“ (Berlin, 1997, s. 64)

²³ Tento princíp explicitne vyjadril Jean-Jacques Rousseau: „...*ktokoľvek by odoprel rešpektovať všeobecnú vôľu, bude k tomu donútený celým telesom: to znamená, že bude nútený, aby bol slobodný...*“ (Rousseau, 2002, s. 29)

²⁴ V tomto procese sa podľa Berlina usiluje o „oslobodenie“ *skutočného ja*, aby toto *ja* mohlo dosiahnuť úroveň tých, ktorí vydávajú rozkazy. Čo následne „...*ospravedlňuje niektoré z najstrašnejších foriem útlaku a zotročovania v ľudských dejinách a je to skutočne najnebezpečnejšia a najmä v našom storočí najnásilnejšia interpretácia pojmu pozitívnej slobody.*“ (Berlin, 2002a, s. 328)

podľa neho recept na paternalizmus, ktorý s ľuďmi zachádza, ako keby neboli slobodní, pretože znemožňuje podmienky autonómnej voľby, čím znemožňuje vlastnú voľbu individua. Jednou z jeho hlavných obáv bolo, že tento koncept slobody sa môže stať ospravedlnením pre utláčajúce formy paternalizmu. Nárast vplyvu paternalistických zásahov následne vyúsťuje do snáh chápať jednotlivcov nie ako samostatne si voliace autonómne bytosti, ale ako súčasti väčších (národných, kolektívnych) entít alebo ako prostriedky k nejakému vyššiemu cieľu, ktorý je definovaný ich funkciou vo vzťahu k týmto entitám alebo cieľom. Podľa **Berlina** individua sa identifikujú s väčšími entitami – svoje *ja* stotožňujú s národným a spoločenským určovaním seba samého. (Berlin, 1997, s. 96)²⁵ Tieto nadosobné, kolektivistické koncepcie *skutočného ja* považoval za veľmi nebezpečné. Odtiaľto je to už len krok k monizmu, teda k nastoleniu jediného platného hodnotového systému, ktorý je hierarchicky nadradený akýmkoľvek individuálnym predstavám o dobrom živote.²⁶ Monizmus totiž nariaďuje riadiť sa vôľou racionálneho, *vyššieho ja* – a teda všetci tí, ktorí sú v tomto zmysle „slobodní“, musia slobodne robiť to isté. (Berlin, 1997, s. 72 - 75, 79 - 82) Inak vyjadrené, monizmus presadzuje preskripcie normatívnych štandardov správania. Nie je tu miesto na pluralitu, pretože v monistickej spoločnosti konflikty a odchýlky nebudú existovať, takúto spoločnosť možno charakterizovať ako totalitnú. Z uvedeného vyplýva, že **Berlinove** kritické stanovisko k pozitívnej slobode je ovplyvnené obavou z jej zvrátených dôsledkov. Táto „pozitívna doktrína oslobodenia“ pre neho predstavuje istý rámec mnohých komunistických alebo iných totalitných hnutí (najmä fašizmu a nacizmu). Veľmi dobre si uvedomoval prítlačivosť a moc abstraktných ideálov a vízií o dokonalom človeku a spoločnosti. To v ňom vzbudzovalo obavu z ďalšieho vývoja slobody v demokratických spoločnostiach.

²⁵ Túto myšlienku jasne vyjadril v eseji *Sloboda* (2002b, s. 284): „Ak nahradíte rodičov za cirkev alebo stranu alebo štát, získate teóriu, na ktorej sú založené mnohé moderné autority. Hovorí sa nám, že poslúchať tieto inštitúcie znamená poslúchať iba sami seba, a to nie je žiadne otroctvo, pretože tieto inštitúcie sa stelesňujú podľa našich najlepších a najmädrejších, a sebaovládanie nie je obmedzujúce, sebakontrola nie je otroctvo.“

²⁶ A. Swift vysvetľuje Berlinovo uvažovanie: „Akonáhle budeme o slobode uvažovať ako o niečom, čo je naplnené ak kolektív (národ, trieda alebo rasa) dosiahne svoj cieľ (svetová nadvláda, komunizmus), potom bude ešte ľahšie pošliapať slobodu empirických jednotlivcov.“ (Swift, 2005, s. 67)

2 Ideologická dištinkcia?

Ako bolo uvedené v predchádzajúcej časti, **Isaiah Berlin** tvrdil, že pozitívne poňatie slobody sa ukázalo viac náchylné k politickému zneužívaniu zo strany vznikajúceho moderného totalitarizmu.²⁷ Toto zneužívanie považoval za jeden z koncepčných znakov pozitívnej slobody. (Berlin, 1997) Predstavuje teda koncept negatívnej slobody jediný variant, ako chrániť ľudí pred nebezpečenstvom paternalizmu, monizmu a totalitarizmu? **Berlin** bol presvedčený, že tí, ktorí politickú slobodu interpretujú v súlade s negatívnym konceptom, sa ukázali byť menej náchylní k niektorému z proto-totalitných impulzov. Navyše, negatívnu slobodu zobrazuje ako tú, ktorá zachytáva pravý význam slobody a vyvodzuje záver, že negatívna sloboda²⁸ sa mu zdá byť pravdivejšia a humánnejšia ako ideál pozitívnej slobody a ako (kolektívne) sebaovládanie (Berlin, 1997, s. 98) Napriek tomu poznamenal, že aj negatívne chápanie slobody je v zásade otvorené pre nesprávny výklad. (Berlin, 1997, s. 62) Okrem toho **Berlin** bol presvedčený, že negatívne poňatie slobody nie je nevyhnutne viazané len na demokratické zriadenie. Je zlučiteľné aj s niektorými druhmi autokracie, pretože kardinálny je v tomto zmysle rozsah kontroly, a nie jej zdroj. Nespravodlivý, no liberálne uvažujúci despota nie je prekážkou negatívnej slobody, pretože pre privátnu sféru osobnej slobody necháva dostatočný priestor. (Berlin, 1997) Z toho vyplýva, že koncept negatívnej slobody nemusí byť zviazaný iba s demokratickým politickým systémom.

Položme si inú otázku: Sú negatívne a pozitívne pojmy slobody nevyhnutne spojené s dištinkčnými ideologickými tradíciami, ako je na jednej strane liberalizmus a na strane druhej socializmus či totalitarizmus? Esej Dva pojmy slobody v tejto problematike spôsobila zmätok, pretože v nej obsiahnutý historický príbeh o vývoji na jednej strane liberálno-demokratického chápania slobody a na strane druhej totalitného chápania slobody mohol vyvolať predpoklad, že tieto dva pojmy sú úzko zviazané s príslušnými politickými

²⁷ Katrin Flikschuhová (2013, s. 566) konštatuje, že Berlinove úvahy o predpokladaných totalitných sklonoch pozitívnej tradície sú v súčasnosti všeobecne ignorované, čo však neznamená, že nezanechali hlboký dojem.

²⁸ Negatívnu slobodu chápe ako súčasť pluralizmu. Pluralizmus, podľa Berlina, uznáva fakt, že: „...ľudské ciele sú rozmanité, že všetky nie sú zlučiteľné a neustále sú vo vzájomnom konflikte.“ (Berlin, 1997, s. 98)

teóriami. Z uvedeného dôvodu mnohí **Berlinov** spis interpretujú tak, že negatívna sloboda je v podstate totožná s ideológiou liberalizmu a pozitívna sloboda je v podstate synonymom neliberálnej, teda socialistickej, marxistickej či dokonca totalitnej ideológie. Uvedená dištinkcia je podľa tohto chápania nezmieriteľne antagonistická.

Podľa mojej interpretácie negatívne a pozitívne chápanie slobody nemusia byť v **Berlinovej** eseji ideologickými súpermi.²⁹ Ak nie sú ideologickými súpermi, je potom adekvátne hovoriť o inkompatibilnosti negatívnej a pozitívnej slobody? Napriek tomu, že **Isaiah Berlin** sa obával zneužitia pozitívnej slobody, úplne ju neodmieta.³⁰ Ako to vyjadril **Stein Ringen**: „*Nadradenosť jednej nevedie nutne k zavrnutiu druhej.*“ (Ringen, 2005, s. 905) Nie sú teda antagonistickými politickými koncepciami, ktoré by vyžadovali vyhlásiť vernosť jednému chápaniu a odmietnuť chápanie druhé. K tomuto presvedčeniu ma vedú viaceré faktory. Po prvé, je tu vyššie zmienené **Berlinovo** konštatovanie, že aj negatívne chápanie slobody môže byť nesprávne interpretované. Za takúto nesprávnu (dokonca perverznu) interpretáciu považoval také poňatie, ktoré slúžilo ako ospravedlnenie pre *laissez-faire* a z toho vyplývajúcu hospodársku nerovnosť a utrpenie (ničenie životov detí v baniach alebo zdravia pracovníkov v priemysle). (Berlin, 2002a, s. 327)³¹ Po druhé, pri definovaní významu slobody a analýze jej hodnoty **Berlin** zahrnul nielen „negatívne“, ale aj „pozitívne“ prvky. Jeho poňatie možno teda charakterizovať ako preferenciu negatívnej slobody, ktorá však obsahuje aj „pozitívne“ prvky, akými sú: aktualizovanie vlastných túžob, výber pre seba, prežitie života založeného na presvedčení, ktoré človek zažije ako svoj vlastný. To znamená, že sa sústredil na pojmy voľby, sebauvedomenia a sebaovládania (konať samostatne pod vlastnou kontrolou a aktívne sa rozhodovať v súlade

²⁹ Uvedomujem si, že Berlin (2002a, s. 326) diferencoval medzi chápaním pozitívnej a negatívnej slobody, pretože sú odpoveďami na dve rôzne otázky. To však nie je totožné so skúmanou problematikou, v ktorej sa pýtam, či negatívne a pozitívne chápanie slobody sú ideologickými súpermi.

³⁰ S. Ringen poukazuje na skutočnosť, že Berlin v retrospektívnej eseji z roku 1996 tvrdí, že sloboda: „...spočíva na negatívnej aj pozitívnej voľnosti v takmer rovnakom pomere, ale s výhradou, že nebezpečie „prišermých zvráteností“ je väčšie v rámci pozitívneho poňatia ... Spôsob, ako sa brániť „zvrátenosti“, spočíva v trvaní na nadradenosti negatívnej voľnosti.“ (Ringen, 2005, 905)

³¹ Podľa Igora Paulička by chybné chápanie mohlo viesť „...až k anarchii, k rozvratu individua a dokonca celej spoločnosti...“ (Pauliček, 2016, s. 91)

s vlastnými záujmami), ktoré patria pod charakteristiku pozitívnej slobody.³² Po tretie, neskôr v rozhovore s **Stevenom Lukesom** vyjadril presvedčenie, že napriek tomu, že obe koncepcie si kladú veľmi odlišné otázky, tak pozitívna sloboda je rovnako ušľachtilá a základná ako sloboda negatívna.³³ Obe sú dokonale dobrými formami slobody, ktoré všetci sledujeme. (Berlin, Lukes, 1998, s. 93)³⁴ Z uvedeného vyplýva, že **Berlinom** preferovaná koncepcia slobody nebola čisto „negatívnu“, pretože pozitívna sloboda bola skutočnou hodnotou, ktorá nemusí byť nevyhnutne v rozpore s inými druhmi slobody.³⁵ Preto považujem za redukcionistické, ak by sme hovorili len o dištinkcii či inkompatibilitnosti negatívnej a pozitívnej slobody v **Berlinovej** politickej filozofii. Z týchto dôvodov nie je vhodné jeho predstavu redukovať na model: liberálna demokracia (negatívna sloboda) verzus totalita (pozitívna sloboda).

3 Zmiernenie dištinkcie

Podľa môjho názoru by sme s chápaním vzťahu medzi pozitívnu a negatívnu slobodou nemuseli skončiť pri konštatovaní, že ho nie je nutné chápať ako nástroj na ideologickú diferenciaciu, ale mohli by sme ísť ešte ďalej. Ako ukázali reflexie nasledujúcich politických filozofov, oba zmysly slobody sú veľmi otvorené, to znamená, že ich možno aplikovať vo veľmi širokej škále možných politických interpretácií. Inak vyjadrené, v súlade s **Berlinovou** intenciou je presnejšie, ak sa o týchto chápaniach slobody uvažuje ako o dvoch všeobecných spôsoboch myslenia o slobode, z ktorých každý môže byť aplikovaný úplne odlišnými spôsobmi pre rôzne politické účely. Pôvodná ostrá

³² Berlinovo spájanie slobody s možnosťou voľby je výslovne kantovskou inšpiráciou v „posvätnosť aktu voľby“. Podľa Katrin Flikschuhovej (2013, s. 568) Berlin zmiešal externé a interné podmienky slobody. Tento prístup zdokonalil Hillel Steiner (1994, s. 6-54) v koncepte „čistej negatívnej slobody“, ktorý neobsahuje žiadnu zmienku o vnútorných duševných stavoch.

³³ Berlin sa vyjadril jasne: „*Nie som vôbec proti správne koncipovanej pozitívnej slobode.*“ (Berlin, Lukes, 1998, s. 93)

³⁴ Berlin v eseji *Záverečná retrospektíva o pozitívnej a negatívnej slobode* napísal: „*Obe slobody boli konečnými ľudskými cieľmi, obidve boli nevyhnutne obmedzené a obe koncepcie sa mohli zvrátiť v priebehu ľudských dejín.*“ (Berlin, 2002a, s. 326-327)

³⁵ Pospíšil s Andjelkovskim k tomu píše: „... *Berlinovým cieľom nie je ani tak vyzdvihnutie negatívnej slobody oproti slobode pozitívnej, ako skôr obhajoba individualizmu a pluralizmu proti kolektivismu, holizmu a racionálnej metafyzike.*“ (Pospíšil, Andjelkovski, 2012, s. 353)

dištinkcia (negatívna verus pozitívna sloboda) sa pod vplyvom nasledujúcich generácií politických filozofov postupne oslabil.

Podľa našej interpretácie by bolo vhodným prístupom zmierniť dištinkciu tým spôsobom, že pozitívne a negatívne poňatie slobody budeme chápať ako vzájomne komplementárne, a nie antagonistické.³⁶ Viac-menej platí, že teoretici negatívnej slobody majú tendenciu hovoriť len o vonkajších prekážkach ako obmedzeniach slobody, zatiaľ čo teoretici pozitívnej slobody uvažujú aj nad tým, že človek môže byť obmedzený vnútornými faktormi, ako sú iracionálne túžby, obavy alebo nevedomosť.³⁷ Tento rozdielny prístup nám môže pomôcť objasniť, ako presne sú rôzne možné ideály slobodnej spoločnosti štruktúrované a môžu byť obhájené. Možno teda konštatovať, že existuje negatívny prvok a pozitívny prvok – každý nárok na slobodu predpokladá, že takou slobodou je absencia niečoho a že je to prítomnosť niečoho. Ako to vyjadril **Robert E. Goodin**: obe možnosti, negatívne i pozitívne chápanie slobody, treba považovať za rôzne, ale rovnako dôležité rozmery slobody. (Goodin, 1982)³⁸ Sme presvedčení, že je plodnejšie, ak tieto dve chápania vnímame ako komplementárne. Ako príklad možno uviesť problematiku nátlaku a podobných javov, ktoré majú zásadný vplyv na individuálnu slobodu, je teda potrebné venovať sa jej z oboch perspektív (negatívnej i pozitívnej slobody). **Igor Paulíček** správne konštatuje, že v prípade negatívneho a pozitívneho konceptu slobody nemôžeme akceptovať jeden na úkor druhého, táto voľba nie je voľbou buď – alebo. Ide o oblasti, ktoré nutne musia mať svoj korelát. Nepredstavovali dva nezmieriteľné objekty slobody, ale jej hraničné póly, pričom miera slobody by bola určená škálou medzi týmito pólmi. Výber jednej slobody na úkor druhej nie je možný a v politickej realite musí dochádzať k ich prekryvaniu. (Paulíček, 2016) Podľa nášho názoru, aby sme mohli v súčasnom politickom živote udržať aspoň súčasnú mieru slobody,

³⁶ Katrin Flikschuhová uvádza, že výhradné zameranie na negatívne chápanie slobody je neuspokojivé, aj v rámci hlavného prúdu liberálneho myslenia. (Flikschuh, 2013)

³⁷ Podľa Flikschuhovej (2013), kým pre zástancov negatívnej slobody zasahovania a sloboda sú protikladné, zástancovia pozitívnej slobody chápu niektoré formy zásahov ako také, ktoré slobodu zlepšujú.

³⁸ Adam Swift, v súlade s MacCallumovou (1967) najvplyvnejšou kritikou Berlinovej bipolárnej typológie, píše: „...každá sloboda je vždy zároveň „slobodou od“ a „slobodou k“. Či si vyberiete, akú slobodu chcete, vždy to bude zároveň „sloboda od“ i „sloboda k.“ (Swift, 2005, s. 58)

budeme potrebovať oba typy uvažovania o slobode, a to z toho dôvodu, že sa môžu dopĺňať (a nie vzájomne sa vylučovať).

Záver

Pokúsili sme sa vyjasniť niektoré problémy a nejasnosti, ktoré vznikli pri interpretáciách **Berlinovej** dualitnej typológie slobody. Najskôr sme uviedli, že za mnohé tieto nejasnosti je zodpovedný sám **Isaiah Berlin**, ktorý to spôsobil svojím nemetodickým prístupom k textu. V prvej časti sme sa venovali charakteristike negatívnej a pozitívnej slobody. Upozornili sme, že **Berlin** za oveľa problematickejšiu a pre politickú prax nebezpečnejšiu koncepciu považoval pozitívnu slobodu. Následne sme skúmali dištinkciu medzi bipolárnym chápaním slobody a konštatovali sme, že ju nie je nutné interpretovať iba ako ideologickú. Koncept negatívnej slobody totiž nevytvára väzbu iba s demokratickým politickým systémom, preto jeho predstavu nemožno redukovať na model: demokracia (negatívna sloboda) verzus totalita (pozitívna sloboda). Uviedli sme, že aj keď **Berlin** preferoval negatívne chápanie slobody pred chápaním pozitívnym, neodmietol druhé uvedené chápanie. Dokazuje to aj tá skutočnosť, že do svojho negatívneho poňatia slobody zakomponoval aj niektoré aspekty patriace pod pozitívnu slobodu. Nakoniec sme sa sústredili na otázku, či je možné zmierniť dištinkciu medzi obomi chápaniami slobody. Prezentovali sme názor, že k tomu, aby sme udržali súčasnú mieru slobody vo verejnom živote, potrebujeme oba typy uvažovania o slobode, pretože sa môžu navzájom dopĺňať a nie vylučovať.

Literatúra:

- BERLIN, I. 1997. Dva pojmy svobody. In: KIS, J. (ed.): *Současná politická filosofie*. Přeložil M. Znoj, Praha : OIKOYMENH, 1997, s. 47 - 99. ISBN 80-86005-60-7.
- BERLIN, I. – LUKES, S. 1998. Isaiah Berlin: In Conversation with Steven Lukes. In: *Salmagundi*. No. 120. 1998, s. 52 - 134. ISSN 0036-3529.
- BERLIN, I. 2002a. Final Retrospect. In: BERLIN, I.: *Liberty. Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford : Oxford University Press, pp. 322 - 328. ISBN 0-19-924988-1. <https://doi.org/10.1093/019924989X.003.0009>

- BERLIN, I. 2002b. Liberty. In: BERLIN, I.: *Liberty. Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford : Oxford University Press, pp. 283 - 286. ISBN 0-19-924988-1. <https://doi.org/10.1093/019924989X.003.0007>
- BOWRING, F. 2015. Negative and Positive Freedom: Lessons form, and to, Sociology. In: *Sociology*. Vol. 49, No. 1, 2015, pp. 156 - 171. ISSN 1469-8684. <https://doi.org/10.1177/0038038514525291>
- CONSTANT, B. 1988. *Political Writings*. Trans. B. Fontana, Cambridge : Cambridge University Press, 1988, 366 s. ISBN 978-0-521-31632-4.
- FLIKSCHUH, K. 2013. Freedom. In: GAUS, G. – D'AGOSTINO, F. (eds.): *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*. London : Routledge, 2013, s. 562 - 572. ISBN 978-0-415-87456-4.
- GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.) 1993. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava : Archa, 1993, 256 s. ISBN 80-7115-047-9.
- GOODIN, R. E. 1982. Freedom and the Welfare State: Theoretical Foundations. In: *Journal of Social Policy*. Vol. 11, No. 2, 1982, s. 149 - 176. ISSN 0047-2794. <https://doi.org/10.1017/S0047279400011648>
- HOBBS, T. 2009. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Přeložil K. Berka, Praha : OIKOYMENH, 2009, 514 s. ISBN 978-80-7298-106-9.
- KANT, I. 1993. *Grounding for the Metaphysics of Morals*. Trans. J. W. Ellington, Indianapolis : Hackett, 1993, 92 s. ISBN 978-0872201668.
- KVĚTINA, J. 2013. Antická pozitivní versus moderní negativní? In: *Filosofický časopis*. Vol. 61, No. 4, 2013, s. 545 - 564. ISSN 0015-1831.
- MacCALLUM, G. C. 1967. Negative and Positive Freedom. In: *The Philosophical Review*. Vol. 76, No. 3, 1967, s. 312 - 334. ISSN 0031-8108. <https://doi.org/10.2307/2183622>
- MacPHERSON, C. B. 1973. *Democratic Theory: Essays in Retrieval*. Oxford : Oxford University Press, 1973, 255 s. ISBN 978-0198271871.
- PAULÍČEK, I. 2016. Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina. In: *Studia philosophica*. Vol. 36, No. 1, 2016, s. 85 - 94. ISSN 1803-7445.
- PETTIT, P. 1997. *Republicanism : A Theory of Freedom and Government*. Oxford : Oxford University Press, 1997, 304 s. ISBN 0-19-829083-7.
- POSPÍŠIL, P. – ANDJELKOVSKI, P. 2012. Berlinovo pojetí svobody a jeho kritika. In: HAVLÍČEK, A. (ed.): *Svoboda od antiky po současnost*. Ústí nad Labem : FF UJEP, 2012, s. 336-353. ISBN 978-80-7414-444-8.

- PUTTERMAN, T. L. 2006. Berlin's Two Concepts of Liberty: A Reassessment and Revision. In: *Polity : The journal of the Northeastern Political Science Association*. Vol. 38, No. 3, 2006, s. 416 - 446. ISSN 1744-1684. <https://doi.org/10.1057/palgrave.polity.2300038>
- RINGEN, S. 2005. Volnosť, svoboda a skutočná svoboda. Preložil P. Vančát. In: *Sociologický časopis*. Vol. 41, No. 5, 2005, s. 903-918. ISSN 0038-0288. <https://doi.org/10.13060/00380288.2005.41.5.08>
- ROUSSEAU, J.-J. 2002. *O spoločenskej smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Preložila J. Veselá, Dobrá Voda : Aleš Čeněk, 2002, 160 s. ISBN 80-86473-10-4.
- RYAN, A. 1999. Isaiah Berlin: Political Theory and Liberal Culture. In: *Annual Review of Political Science*. Vol. 2, 1999, s. 345 - 362. ISSN 1094-2939. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.345>
- SKINNER, Q. 1998. *Liberty before Liberalism*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998, 142 s. ISBN 0-521-63876-3.
- STEINER, H. 1994. *An Essay on Rights*. Oxford : Blackwell, 1994, 305 s. ISBN 0-631-13165-5.
- STEINHAUSER-WESSERLOVÁ, M. 2018a. Berlinov postoj k otázke primárnosti slobody. In: *Grant journal*. Vol. 7, No. 1, 2018, s. 112 - 118. ISSN 1805-062X.
- STEINHAUSER-WESSERLOVÁ, M. 2018b. Berlinov zisk uznania a spoločenského statusu ako podmienka nahradzujúca moc. In: *Politické vedy*. Vol. 21, No. 3, 2018, s. 165 - 182. ISSN 1335-2741. <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.3.165-182>
- STEINHAUSER-WESSERLOVÁ, M. 2018c. K Berlinovým hraniciam slobody. In: *Philosophica critica*. Vol. 4, č. 1, 2018, s. 43 - 56. ISSN 1339-8970. <https://doi.org/10.17846/PC.2019.4.1.43-56>
- STEINHAUSER-WESSERLOVÁ, M. 2018d. Minimálna sloboda a ľudská prirodzenosť u I. Berlina. In: *Annales Scientia Politica*. Vol. 7, č. 1, 2018, s. 44 - 50. ISSN 1339-0732.
- SWIFT, A. 2005. *Politická filozofie*. Preložila D. Šmejkalová, Praha : Portál, 2005, 192 s. ISBN 80-7178-859-7.
- TULLY, J. 2013. „Two Concepts of Liberty“ in Context. In: BRAUM, B., NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom : “Two Concepts of Liberty“ 50 Years Later*. New York : Routledge, 2013, s. 23 - 51. ISBN 978-0-203-07755-9.